

ПЪРВОМ НИЧКОМ ДА СЕ ПРИВЕДЕМ, ПОСЛЕ СИЛОМ ДА СЕ ОТЪРВЕМ

Това изречение, освен че изразява определена житейска философия, съдържа няколко думи с окончание *-ом*, които му придават старинност. В съвременния български език се употребяват наречия, които пазят стари падежни окончания, например: *денем и нощем, ничком, първом, цифром и словом*. Защо в един аналитичен език, в който падежната система се е разпаднала още през XII – XIV в., съществуват думи в творителен падеж с окончание *-ом*? Правилна ли е тяхната употреба?

Историята на езика установява фактите около появата им. Днес всички те са наречия за място или начин, но произхождат от имена, които точно в творителен падеж са изразявали, както и наречията, определени обстоятелства при извършване на действието. Например: старобългарската дума **слово** в творителен падеж **словомъ** означава ‘с дума, написано с дума’. Падежното склонение изчезва, но тази форма се запазва. Нещо повече, когато много покъсно се появява нужда да се изписват числата и с цифри, и с думи в документи, възниква съчетанието **цифром и словом**, в което първата дума **цифром** изобщо не е стара падежна форма, думата е нова, а и не би могла да има творително окончание *-ом*, защото е от женски, а не от мъжки или среден род. Тя се оформя по този начин само по аналогия със **словом**. Фразеологизмът **денем и нощем** със значение ‘непрекъснато’ също е свързан със старобългарската творителна форма на съществителното **дънь**, която в края на XII в. вероятно е звучала като **денем**. Интересното в случая е, че формата **нощем** отново по аналогия добива окончание *-ем*, въпреки че е от женски род.

Любопитна е и историята на наречието **ничком**, което днес в книжовния език означава ‘с лице към земята, по очи’ или ‘ниско до земята’. Подобни лексеми се срещат и в другите южнославянски езици, те произлизат от праславянско прилагателно **ничък**, чиято творителна форма **ничкомъ** е била със същото значение.

За да употребяваме правилно тези наречия, трябва да знаем, че те са част от съвременния книжовен език, но всяко от тях има своя специфична стилистична характеристика. Съчетанието **денем и нощем** е неутрално и може да се използва във всякакъв контекст. Като архаизми се възприемат **първом, ничком, силом**, така че биха намерили място в исторически художествени съчинения. А изразът **цифром и словом** принадлежи на административния стил.

Гл. ас. д-р Ваня Мичева

*Секция за история на българския език
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН*